

A száz esztendeje született Töltési Imrére emlékezve

Ötvenhárom-ötvennégy esztendősen lehetett Töltési Imre, amikor az 1970-es évek elején megismerkedtünk, vagy legalábbis tudomást szereztünk egymásról. Akkoriban kezdett „legalizálódni”, vagy mondjuk úgy: szalonképesebbé válni az a *honismereti mozgalom*, amely addig inkább a Hazafias Népfront (HNF) köpönyege alatt mocorgott úgy, hogy működésének igazi értelméről a diktatúra kisebb-nagyobb helytartói közül minél kevesebben értesüljenek. Az eredetileg 1954-ben, Nagy Imre rövid életű megnyilvánulása idején létrejött Népfrontnak a feladata addig elsősorban az országgyűlési választások előkészítése és lebonyolítása, választási listák adminisztrálása és a „*társadalmi öntevékenység szervezése*” volt. Egyébként pedig az állampárt mindenhatóságát kellett volna segítenie a demokrácia látszatának mímelésével. Mondom: *kellott volna!* Mert mindig akadtak olyan tevékenységek, főképpen pedig olyan személyiségek, akik ezt a *mímelést* úgy művelték, hogy érdemi munkát csempésztek a látszat mögé. Ilyen volt a *honismeret-helytörténet* címszó alatt kibontakozó, nemzeti identitást szolgáló kezdeményezés. S hogy ez a többé-kevésbé leplezett munka – szellemi honvédelmünk partizánháborújának is neveztük – a körülményekhez képest eredményesen szolgálhatta nemzeti értékeink napirenden tartását és megbecsültségét, az elsősorban a Népfront Országos Titkárságának honismereti főelőadójának, a száz esztendővel ezelőtt született Töltési Imrének volt köszönhető, valamint annak a szellemi vezérkarnak, akiket nem csekély körültekintéssel maga köré toborzott. Közéjük tartozott az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom „szülőatyja”, dr. Morvay Péter, akinek akkoriban már afféle önkéntes szárnysegédje voltam, s ez az áramlat engem is a népfront vizei felé sodort. Valamelyik Belgrád rakparti rendezvényen ehettem életemben talán először kaviáros szendvicset, s úgy gondoltam, hogy nem lehet rossz hely az, ahol ilyen finomságokkal traktálják a meghívottakat. Valószínűleg itt találkoztam először Töltési Imrével, vagyis elég későn, mert akkor már csaknem egy évtizede lavírozta a honismereti mozgalom lélekvesztőjét – amint Kanyar József írta róla – „*a diktatúra nehéz éveiben a scillák és charibdiszek politikailag veszélyes labirintusaiban*”.

Nem ismertem tehát Töltési Imrét, amikor az 1940-es évek elején a Kabay Körben, meg a Nemzeti Parasztpártban tevékenykedett, nem tudtam ötvenhatban viselt dolgairól, de még a Népfront kezdetei során vállalt szerepéről sem. Erről nem is sokat beszélt – legalábbis nekem. Azt is csak 1997-ben tudtam meg, amikor a *Honismeret*-ben megírta, hogy milyen véletlen – avagy az isteni gondviselés? – játszott közre, hogy 1968-ban ő lett a Honismereti Bizottság titkára. A HNF Országos Titkársága ugyanis ki tudja milyen megfontolásból – de lehet, hogy csak oda nem figyelésből – a Mezőgazdasági Bizottság titkárául rendelte őt, ahol addig Fábíán László titkárkodott, és fordítva. De sikerült még idejében cserélniük, ami, azt hiszem, jót tett úgy a két bizottságnak, mint a két titkárnak. A honismeretinek biztosan!

Annak is csak jóval később, talán csak 80. születésnapjára készülve néztem utána, hogy Töltési Imre – akárcsak Morvay Péter – a partiumi Szatmárnémetiben született 1917. április 16-án. Földműves édesapja, ugyancsak Imre, fiatal korában „kitántorgott” Amerikába, s hazatérése után közraktári munkásként dolgozott. Édesanyja, a szép nevű Szilágyi Erzsébet falusi szabó lányaként korán árvaságra jutott. A Töltési család 1922-ben Budapestre költözött, kiskereskedésből élt. 1944-ben egy bombatámadásban mindenük elpusztult, s

ezt követően 6–7 esztendeig hűgával tartották el szüleiket. Az érettségi után Imre a Soli Deo Gloria Református Diákszövetségben tevékenykedett, az angyalföldi csoport egyik megalapítója, majd hamarosan titkára lett. Katonai szolgálata során megtagadta a Nyugatra szállítást és Szombathelyről visszaszökött a fővárosba, ahol néhány hétig bujkált. 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba, amelynek haláláig „tagja maradt” – legalábbis többször utalt rá pajkosan kacintva, hogy őt onnan ki nem zárták, ő ki nem lépett, s arról sem hallott, hogy „megszűnt” volna a párt. Másfél évtizeden át, amikor már családjáról is gondoskodnia kellett, legalább 8–10 helyen dolgozott. Csak amikor ezeket az életrajzi adatokat megismertem, döböntem rá, milyen keveset tudtam Töltési Imre magánéletéről. Pedig az 1970-es években szinte hetente, s később is legalább havonta találkoztunk. Azt is mástól tudtam meg, hogy az 1956 utáni hányatott évek és jószerevével alkalmi munkahelyek után, az 1960-as évek elején Erdei Ferenc sokakon segítő, bár a politikai berendezkedésen változtatni nem tudó – tán nem is akaró – mentőakciói nyomán került a Hazafias Népfronthoz, s lett a hazai honismereti mozgalom fő szervezője.

1961-től állt főelőadóként, majd különböző beosztásokban a Hazafias Népfront Országos Titkárságának szolgálatában, és ezt a „beosztást” nagyon komolyan vette, mert Töltési Imre valóban *szolgálatnak* tekintette – prédikátori értelemben – a honismereti mozgalom gondozását. Ennek egyik pillére a megfelelő *stratégia* kidolgozása volt. A jól átgondolt építkezésre a *Honismeret* címmel „megjelenő”, úgynevezett „szürke füzetek” szolgáltak. A megjelenő szót azért tettem idézőjelbe, mert valójában belső, a honismereti szakkörök számára készült módszertani segédanyagok voltak ezek a füzetek, az írássok jelentős része a honismerettel kapcsolatos fogalmak (hazaszereget, lokálpatriotizmus) meghatározásával; a más mozgalmakkal és tudományágakkal való kapcsolat jellegének tisztázásával; a mozgalom határainak kijelölésével foglalkoztak, továbbá az elért eredmények propagálására helyezték a hangsúlyt. Itt fogalmazták meg, hogy „*a honismereti mozgalom a közművelődés szerves része*”, és „*a honismeret a népművelés sajátos formája*”. Továbbá lépésről lépésre tisztázták a honismereti mozgalom kapcsolatát az iskolai szakkörökkel, a falukrónika-írással, az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalommal, a különböző közgyűjteményekben folyó munkával, a helytörténettel, a honvédelmi neveléssel, a helynévgyűjtéssel, és még számos területtel.¹ Megállapították továbbá, hogy „*a termelőszövetkezetek története szerves része nemzeti történelmünknek. Ismeretanyagának, tárgyi és szellemi emlékeinek összegyűjtése, dokumentálása, értékelése közelebb visz bennünket társadalmunk jelenségeinek, törvényszerűségeinek feltáráshoz, megismeréséhez.*”²

Töltési Imre

A *stratégia* kidolgozásának fontos állomása volt az 1970-es évek elején az Országos Helytörténeti Bizottság beolvadása az Országos Honismereti Bizottságba. Ez az egyesülés dön-

1 Töltési Imre: A „szürke füzetek”. *Honismeret* 1997. 2. 51–60.

2 Töltési Imre: Távlati munkatervünk és időszerű feladataink. *Honismereti Híradó* 1973. 3–4. 9–10.

tő lépésnek bizonyult a mozgalom egységének kialakításában. A honismereti mozgalom ereje, hatóköre, akcióképessége, sőt, tekintélye jelentősen megnövekedett. Ahogy később ő maga megfogalmazta „... bizottságunk egyesíti a helytörténet, az üzemtörténet, a néprajz, a munkáshagyomány- és a helynévgyűjtés, a honvédelmi nevelés, a természetjárás, az újkori történet legjobb irányítóit, művelőit”³ Imre bátyánk jó stratégiai érzékét érhetjük tetten azokban a mozdulatokban, amikor a politikai bikkfanyelv redői között felismerte a szabadszettel sokszor alig észrevehető lehetőségeket, amikhez – mint a szülővárosa szomszédságában húzódó Ecsedi-láp nagy helyismerettel rendelkező pákásza – az ingoványon járva igazíthatta a maga lépéseit. Mire gondolok? A Hazafias Népfront 1968-ban tartott IV. kongresszusán, a művelődéspolitikával foglalkozó mindössze 25 soros fejezetben egyebek között annyi olvasható, hogy „... újabb munkaterületek is kínálkoznak a népfrontmozgalom számára. Ilyen mindenekelőtt a honismereti tevékenység bővítése és magasabb szintre emelése, helyi ünnepi napok és hetek, emlékünnepek támogatása...” Ebben a sokak számára afféle „nesze semmi, fogd meg jól” szövegben Töltési fölismerte a lehetőséget, amire alapozhatta a honismereti mozgalom jövőjét, s az Országos Elnökség 1968. május 31-i ülésén már létre is hozta a Honismereti Bizottságot. A pontokba szedett feladatok közé pedig olyan szavakat és kifejezéseket sikerült „beépíteni”, mint hogy erősítse a *nemzet-tudatot*, ápolja a *lokálpatriotizmust*, a *hazafiságot*. Az már a taktika területére tartozott, hogy ezeket a fontos célkitűzéseket olyan jelzőkkel tette a hatalom számára elfogadhatóvá, mint „egészséges” lokálpatriotizmus, meg „szocialista” vagy „cselekvő” hazafiság. Ehhez persze olyan *vájtfüllű* személyiség kellett, mint amilyen Töltési Imre volt, a maga politikai felkészültségével és emberi elkötelezettségével. A Honismereti Bizottsággal a háta mögött jobb esélyekkel kereshette a lehetőségeket a honismeret mozgalom zászlaja alatt szervezett ország-fényképező akciókhoz, irodalmi topográfiához, krónikaíráshoz, helytörténeti monográfiák készítéséhez, honismereti akadémiák, konferenciák, diáktáborok szervezéséhez. Olyan tevékenységekhez tehát, amik keretei között a történetírást és általában a nemzeti értékek számbavételét távolabb lehetett tartani az ellenséges politikai ideológiákkal – marxizmussal és internacionalizmussal – fertőzött világtól.

Kialakulóban volt tehát a honismereti mozgalom stratégiája, s ennek célkitűzéseit szolgálták a *taktikai* manőverek. Ezekből pedig bőséges részleteket találunk a Töltési Imre hagyatékban maradt leveleiben, feljegyzéseiben. Ennek egyik nagyon jellemző jelensége volt, ami jól mutatja, hogy Imre bátyánk milyen járatos volt a hivatali adminisztráció útvesztőiben. 1969–1970-ben, egy taktikailag megfontolt, de meglehetősen hosszadalmas, mintegy két esztendeig tartó folyamat eredményeként megszületett a *Szomszédos szocialista országokhoz fűződő kapcsolataink – Viszonyunk az ott élő magyarsághoz* című téma vitaanyaga. A folyamat azzal indult, hogy 1969 elején bevonta a Honismereti Bizottságba Kósa Lászlót, az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának fiatal, református gyökerekkel rendelkező tudományos munkatársát, aki Ortutay Gyulának, a Honismereti Bizottság akkori elnökének volt beosztottja, s így bizonyos mértékű „főnöki” védelemre is számíthatott, a gyakran rapszodikus – hogy ne kiszámíthatatlant mondjak – lelkületű Ortutay pedig nem ellenezhette közvetlen munkatársának a bizottságban való részvételét.

A Hazafias Népfront elnöksége mellett működő Honismereti Bizottság Elméleti Munkabizottsága 1969 februárjában megvitatta az elkészült munkaprogramot. Az erről készült összefoglaló⁴ rövidege ellenére is jól érzékelteti a Honismereti Bizottság tagjainak

3 Töltési 1973. 3–4. 6.

4 Töltési Imre: A honismereti mozgalom országos kibontakozása II. Honismeret 1998. 1. 69–71.

a témával kapcsolatos eltérő álláspontjait, óvatosságuk különböző fokozatait. Töltési jól számított! Ortutay elnöki bevezetőjében leszögezte, hogy *a legelembb fokoknál is óriási bajok vannak*. Arra biztatta a bizottsági tagokat, hogy *ne féljenek*, s ezzel olyan légkört teremtett, hogy a téma notórius elvetői meg sem igen szólaltak, vagy nagyon óvatosan fogalmazták meg aggodalmaikat, a vita érdemi résztvevői pedig hangsúlyozni merték a valóság megismerésének jelentőségét. A vita legfontosabb eredményeként Kósa László felajánlotta – felajánlhatta –, hogy „belső használatra” referátumot készít a szomszédos országok magyarságának helyzetéről. Ezt aztán 1969 októberében tárgyalta meg a HNF Országos Titkársága, majd december 1-jén vitafórumot tartottak róla. Érdemes számba venni a vitában felszólalók névsorát, mert jól mutatja, milyen különböző társadalmi csoportokat és – ha lehet ilyet mondani az állampárt „virágzásának” időszakáról – „politikai irányzatokat” mozgatott meg a Honismereti Bizottság első nagyobb tűzkeresztsége. Farkas Sándor (az Elméleti Munkabizottság elnöke) és Kósa László bevezetője után a következők szólaltak fel – volt, aki többször is: Ortutay Gyula, Deme László, Kővágó László, Mód Aladár, Sándor László, Tomka Miklós, Ruffy Péter, Pomogáts Béla, Czine Mihály, Kiss Ferenc, E. Fehér Pál, Kósa Ferenc, Csoóri Sándor, Arató Endre, Faragó Tamás. Akárhogy is nézzük, ott volt és aktívan részt vett a vitán néhány, a párthatalomnak elkötelezett személyen kívül a későbbi – jóval későbbi! – nemzeti ellenzék számos kiváló személyisége is.

Hasonlóan bravúros taktikai lépés eredményeként került napirendre a Trianon utáni magyar diaszpórák témája is, ami „hivatalosan” a szigorú *tabuk* között szerepelt. Töltési megkereste az MTA Történettudományi Intézetét, ahol Puskás Júlia foglalkozott az emigrációval, de ő sokáig nem mert vállalkozni, mert *„egyszer már megégette magát”* ezzel a témával. Imre bátyánk azonban meghívatta az Eötvös Kollégiumba, és bár megállapodtak, hogy csak 1914-ig beszél az emigrációról, de megbeszélte a ifjakkal, hogy az előadás után majd érdeklődnek az 1914 utáni időszakról is. A beszélgetés végül olyan jól sikerült, hogy éjfél felé Puskás Julianna már vállalkozott az 1914 utáni magyar emigrációról szóló tanulmány elkészítésére.⁵

A honismereti mozgalom *taktikus irányítása* volt Töltési Imre fő erőssége, ebben volt igazán „nagy”, s emlékeim szerint ezt végezte a legnagyobb élvezettel. Mert a taktikai tervek kidolgozásához többnyire igénybe vette az „elméleti munkaközösség” – Novák József, Dömötör Sándor, Bodolay Géza, Kanyar József, Morvay Péter, Szikossy Ferenc és mások – segítségét, de a kisebb-nagyobb napi csatározásokat jószerevével neki magának kellett megvívni és kitaktikázni. Emlékeim szerint ezt a manőverezést élvezte leginkább a honismereti munkában, az ennek során elért eredményekről beszélt szűkebb körben, vagy írt – már nyugdíjasként – a legszívesebben: *„... süllyal esett latba, hogy a honismeret fogalomkörébe eső tudományágak legjobbait megnyerjük a mozgalomnak. Természetesen nem csak szakmai, hanem egyéb szempontokat is figyelembe kellett venni. Tudnom kellett ki, milyen erkölcsi, társadalmi, politikai elkötelezettségű, ki-kivel milyen baráti vagy haragos viszonyban áll, szíviügye-e a honismeret, vagy egyéb szempontok vezetik. [...] Hát ilyenek voltak a körülmények. Mindenkit olyannak kellett elfogadnom, amilyen volt. De hogy milyen, azt mindenki-ről pontosan tudnom kellett. Ez volt a »hosszú élet«, a megmaradás titka!”*

Része volt ennek a taktikázásnak az is, hogy országháró útjai során jó szemmel vette észre a mozgalomban megcsillanó emberi értékeket és nem röstellte rá a fáradtságot, hogy egy-egy cikkben fölmutassa, előadásai, vagy akár csak beszélgetései során példaként megemlítsé munkájukat, eredményeiket. Mint a *Honismeret* folyóirat 36 esztendőn keresztül

5 Töltési 1998. 1. 74.

gürcölő szerkesztője tudom, hogy akár felelős szerkesztő korában, akár azt követően, viszonylag ritkán adott írást folyóiratunkba, de ha igen, annak mindig súlya volt, oka pedig rendszerint a jó példára való figyelemfölvívás. Mint például a debreceni II. Rákóczi Ferenc Honismereti Szakkör megalapításának 35. évfordulója alkalmából írt beszámolójával, amelyben utalt rá, hogy „... a szakkört ma is az a tanár vezeti, aki annak idején alapította. Szamosújvári tanár úr, ha a sors a városon belül odébb is vetette, vitte a szakkört magával. Tehette, mert a köri tevékenységet – úgy látszik – senki sem vállalta szívesen, s talán az intézmény is megkönnyebbült: egy nyüggel kevesebb. Így a tagság és vezetője hűségesen kitartott egymás mellett, legföljebb a környezet és a kör működésének jellege változott.” „Nem hiszem – írta róluk –, hogy Szamosújvári Sándor Debrecenben több támogatást kapott volna munkájához, mint bárki, bármely településen. Kezdeti gáncs, kétely, közömbösség, gyanakvás éppúgy velejárója a mozgalmi munkának, mint a támogatás, elismerés, köszönet. Hogy az előbbiből mintha kevesebb jutna, igaz.”⁶ Töltési Imre ilyen és hasonló, sokszor csak néhány soros elismerése ért annyit a mozgalomban résztvevők számára, mint egy-egy vitézségi érdemérem.

Sorolhatnám még a Töltési Imre vezette Honismereti Bizottság nemzeti értékeket mentő akcióit, amelyeknek sokszor hajszálon múlt a megvalósulása, és bizonyára hosszú lenne a kudarcok listája is. Itt most utaljunk a Gábor Áron-emlékmű fölállítása útjának egyengetésére (1974-ben), a Pusztaszeri Emlékpark előtt tornyosuló politikai akadályok 1970-es évek elején történt elhárítására, a II. Rákóczi Ferenc születése 300., Bethlen Gáborénak pedig 400. évfordulójára való ünnepi emlékezők szervezésére, amikor pedig nem kisebb helyről, mint a Pártközpontból érkeztek az intelmek: nem szabad *túldimenzionálni* ezeket az évfordulókat. Ma már nehezen lehet elképzelni ezeket a szégyenletes állapotokat, de akkoriban jelentős fegyverténynek számított egy-egy ilyen teljesítmény, s Töltési Imre később méltán emlegette őket nem titkolt büszkeséggel.

Jellegzetes tulajdonsága volt a derűs lényre mélyén húzóódó szigorúság, másokhoz éppen úgy, mint önmagához. Telefonon visszahívott mindenkit, aki kereste és ezt mástól is elvárta mint a társadalmi udvariasság minimumát. De ezen kívül is: mindent komolyan vett, mindenről komolyan tárgyalt, fél napokat töltött úgynevezett „*egyeztetésekkel*”, s mástól is elvárta: olyan ügyekkel jöjjenek hozzá, amelyek „*egyeztetve vannak*”. Szívesen anekdotázott és emlékezett tanulságos történetekre, de nem emlékszem, hogy bármikor is üres csevegéssel töltötte, vagy hagyta volna tölteni az időt.

Az 1981. április 16-tól – saját kérésére – nyugdíjba ment. Ezt követően már ritkán írt a *Honismeret*be, inkább csak egykori munkatársait – jobb, ha fegyvertársakat mondok – temette, búcsúztatta: Sándor Lászlót, Dömötör Sándort, Novák Józsefet. Nagyon tanulságos, hogy az érintettek mely szövegeiből s mit idéz! De még fontosabb, hogy ő mit mond. Mert Töltési Imre azok közé tartozott, akik valamely témával foglalkozva elsősorban nem *valamiről* írnak vagy beszélnek, hanem *valamit mondanak*. Úgy, ahogy az 1990. évi „rendszer-váltást” követően nyilatkozott a mozgalom feltételeinek változásáról: „*A Hazafias Népfront megszűnésével ugyan szétesett az a keret, amelyben a honismereti mozgalom jól-rosszul, állandó politikai ellenőrzéssel, fékkel, de szervezeten működhetett, alapegységei: a szakkörök és egyéb közösségei azonban továbbra is dolgoznak. Ez is mutatja – amit egyébként mindig hirdettünk és bizonygattunk –, hogy a honismereti mozgalom önkéntes kezdeményezésből, a szülőföldjüket szerető, hagyományukat ápoló, azért tenni akaró emberek vágyából, akaratából született. Ezért nem szűnt meg a politikai változással.*”

6 Töltési Imre: Szamosújvári Sándor 35 éve vezeti szakkörét. Honismeret 1987. 3. 59.

Nem ennek, a száz esztendeje született Töltési Imrére emlékező cikknek a feladata, de előbb-utóbb át kellene tekintenünk, hogy a rendszerváltás – és szinonimái – óta miként változtak a honismereti mozgalom feltételei, erőfeszítései és eredményei! Milyen újabban bekapcsolt motorok hajtják immár mozgalmunk hajóját, és melyek azok a vitorlák, amelyek petyhüdtebben lógnak? Ha nem ilyen halálosan komoly dologról lenne szó, azt mondanám: *eljátszhatnánk* a gondolattal: mit szólna Imre bátyánk mozgalmunk mai állapothoz?

Halász Péter

Száz éve hunyt el báró Szalay Imre

Ma már nem sokat mond a neve, pedig a dualizmus korában a hazai kultúrélet egyik jelentős alakjának, kultúrpolitikusának számított. Hivatali munkássága időben (1868–1916) szinte teljesen felölelte a korszakot, amelyben nagyon sokat tett a hazai kultúrintézmények létrehozásáért, illetve fejlesztéséért. Olyan emberről lesz tehát szó a következőkben, akiről halála után 100 évvel is érdemes megemlékezni.

Szalay Imre 1846. november 8-án született Bécsben, ahol édesapja, Szalay Ágoston (1811–1877) a császári és királyi államkonferenciához volt beosztva; később a királyi tábla tanácselnöke, illetve a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett. Kéziratokból és más régiségekből álló gyűjteménye, amely több ezer darabból állt, a kor egyik legjelentősebbjének számított. E régiséggyűjtemény és a magyar jogtörténelem, illetve történelem iránti érdeklődése nagy hatással volt fiára is, aki középiskolai tanulmányait a bencések győri gimnáziumában kezdte, majd a felső osztályokat a rend soproni főgimnáziumában végezte.

Édesapja nyomdokain jogi tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen, ahol előbb jogtörténelmi (1866), majd bírósági (1868) államvizsgát tett. Ezt követően (1870) közügyvédi és váltóügyvédi oklevelet szerzett. Ügyvédjelöltként 1868 októberében Soltész Albert ügyvédi irodájában kezdett el dolgozni, majd háromnegyed év után Lechner Gyulánál folytatta, de itt sem maradt tovább egy évnél. 1870 júniusától már csak hivatali állásában, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban működött, ahová 1869. június 9-én nyert kinevezést (ezt megelőzően néhány hónapig a királyi ítélőtáblánál volt joggyakornok). Negyedszázadig tartó kultuszminisztériumi pályáját a ranglétra legalsó fokáról kezdhette ő is, hiszen először segédfogalmazó, majd 1871-től fogalmazó, 1876-tól titkár, négy évvel később pedig már minisztériu-

*Szalay Imre 1860 körül szüleivel
és nővérével
(Szalay-Berzeviczy Lajos tulajdona)*